

TÓZSÉR ÁRPÁD

Megoldódó nyelvek

A magyar nyelv és a szlovákiai magyarok jelenléte néhány újabb szlovák könyvben

1.

Fontos könyv jelent meg a régi (értsd: az osztrák–magyar és a későbbi csehszlovák) Pozsony nyelvhasználatáról. A szlovák nyelvű könyvet Jozef Tancer írta, címe: *Rozviazené jazyky (Megoldott nyelvek)*, s a Slovart Kiadó adta ki 2016-ban Pozsonyban.

Köztudott, hogy a három domináns közép-európai nyelv (a német, a magyar és a szláv, esetünkben a szlovák) találkozási pontjában fekvő város mindaddig, míg a dolgok természete érvényesülhetett, három, illetve négy nyelven beszélt: a negyedik a három említett nyelvnek az a keveréke volt, amelyet csak a született pozsonyiak értettek. A nyelveknek ebbe a békés együtt- és egymásban élésébe szólt és nyúlt bele durván a 20. századi nemzetiszocialista és kommunista totalitarizmusok és diktatúrák idején elszabadult szlovák nacionalizmus, aminek következtében Pozsony mára gyakorlatilag egynyelvű (értsd: szlovák nyelvű) város.

A folyamat persze már 1918-ban, Csehszlovákia megalakulásával elkezdődött, csak akkor még működtek bizonyos fékező-visszatartó demokratikus erők-eszközök. Ekkor a hivatalokban, kórházakban, üzletekben még három nyelven, szlovákul, németül, magyarul beszéltek, a feliratok, a táblák háromnyelvűek, s ha probléma van, akkor inkább az új hivatalos nyelvvél, a szlovákkal van baj: a jelzett évtizedekben a hivatalokban ezt a nyelvet még sokan egyáltalán nem beszélik.

1921-ből, tehát már a csehszlovák éra harmadik évéből való a következő újságcikk-részlet: „A rendőrigazgatóság szolgálatából hamarosan elbocsátunk legalább 25 magyar és német hivatalnoknőt, mert a kiszabott időben nem tanultak meg szlovákul.” A cikket természetesen Jozef Tancer idézi (könyvének 27. oldalán), s a következőképpen kommentálja:

Az osztrák–magyar Pozsony nyelvi liberalizmusát és spontán három- és többnyelvűségét az első Csehszlovák Köztársaság idején felváltotta a törvényesített háromnyelvűség, „...a csehszlovák államalkotó nemzet fogalma mellé bevezették... a nemzeti kisebbség fogalmát is, s a nemzetiségeknek törvény garantálta jogaik voltak”. (Csakhogy, teszem hozzá én, ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy míg a német és magyar nyelv nyilvános használatát inkább csak megtűrték, addig a szlovák vagy cseh nyelvet ismerni a hivatalokban és nyilvános helyeken kötelező volt.) „Miközben azonban – folytatja Tancer – a kisebbségek és politikai képviselőik aggóva ügyeltek a nyelvi jogaik betartására és az államnyelvet asszimilációs fenyegetésnek érezték, a csehek és a szlovákok az államnyelven kívüli más nyelvek használatát a Csehszlovákiával szembeni lojalitás hiányának tartották. S így lett a politika vonalán a többnyelvűség a szellemi gazdagság helyett állandó feszültségforrás.” Persze, fejtegeti Tancer tovább, „azzal a korról összehasonlítva, amely az első Csehszlovák Köztársaság után következett, a két háború közötti konfliktusok ma már szinte idillikusaknak tűnnek”.

S a szerző bátorságát és tisztességét jelzi, hogy nem retten vissza a második világháború utáni Csehszlovákia – magyarokat és németeket sújtó – etnikai tisztogatásainak felidézésétől sem. Miután például idézi az ún. beneši dekrétumok beszédes címeit (*Dekrétum a németek, magyarok, áru- lók és kollaboránsok vagyonának állami igazgatás alá helyezéséről; Dekrétum a németek, magyarok, áru- lók és kollaboránsok vagyonának elkobzásáról és elosztásáról*), a nyelvi jogok szempontjából sem fél néven nevezni a gyereket, s a nyelvészek szakkifejezése, a *nyelvvésztés* helyett *nyelvrablásról* beszél. Azaz az új államhatalom nemcsak a vagyonukat rabolta el a németeknek és magyaroknak, hanem a nyelvüket is.

Tancer műve tulajdonképpen nagyinterjúknak (*oral history*knak) plusz a szerző kommentárjainak a gyűjteménye.

Az interjúalanyok mindig olyan idős, pozsonyi polgárok, akiknek a szóban forgó korokról még személyes élményeik vannak, nyelvüket és nemzetiségüket tekintve pedig németek, magyarok és szlovákok, azaz az adott témát három nézőpontból látók és láttatók.

A könyv bevezetője, utószava és a – rendszerint az egyes interjúkhoz fűzött – kommentárok elsősorban nyelvszempontúak (Jozef Tancer a pozsonyi Comenius Tudományegyetem német nyelv- szakos tanára), s főleg a szociolingvisztika módszereivel élők, de gyakran vállalkozik a szerző történelmi kitekintésekre, bilanzokra is. S eszmefuttatásai érdekes módon mindig egyszerre objektívek és szépirodalmi hatásúak, azaz tárgyilagosak, de sohasem unalmasak, mert szakmaiságuk tárgyyszerűségét az utánuk következő (vagy az előző) *oral history*k, potosabban persze az azokba foglalt személyes sorsok, fordultatos történetek, drámák oldják.

Végző soron az elméleti általánosításoknak, a narrációnak és az egyenes beszédnek ez a bonyolult egybejátszatása ad természetes alkalmat arra is, hogy a könyvben az olyan, ez idáig tabunak számító témákról szó essen, mint a már fentebb idézett hírhedt beneši dekrétumok, a kollektív bűnösség elvének gátlástalan érvényesítése 1945 után és a háború utáni pozsonyi (és nemcsak pozsonyi) ki- és betelepítések.

2.

A szlovák irodalomban s a napi publicisztikában és közbeszédben a szocializmus negyven éve alatt (de még azután is, kb. 2000-ig) nemcsak a fentebb jelzett témákról, de a szlovákiai magyarság pusztaságáról sem igen lehetett olvasni és hallani: a szlovákiai magyar etnikum mint olyan, a szlovák nyelvi kommunikációban egyszerűen nem létezett. (A statisztikák, a népszámlálási adatok s később a parlamenti választások számai persze jelezték a létét, de ezek a számok, adatok mindig fantomszerűek voltak, mert a megtapasztalható nemzetiségi létnek, a szlovákiai magyar társadalom életjeleinek szlovák megjelenítése hiányzott mellőlük.)

Jozef Tancer könyve, amelyben az élő, dolgozó, társadalmi értéket, kultúrát termelő magyar közösségek hiteles rajzát is megtaláljuk, ilyen szempontból is jelentős tett, de azért el kell mondanom, hogy az úttörés, a felfedezés mégsem Tancer érdeme, hanem néhány szépirodalmi műé, két-három szlovák regényé.

Az első a sorban Ladislav Ballek 1977-ben megjelent (s később magyarra is lefordított) regénye, *A segéd* (eredetiben: *Pomocník*) volt, de ez még inkább csak a kor nemzetiségi skizofréniáját és hipokritaságát példázta: mindenki tudta, hogy a történetben szereplő Palánk helység a szlovák–magyar határon fekvő, túlnyomórészt még mindig magyar lakosságú ipolyság, de a regényben a város etnikumára – a néhány hungarizmuson túl – semmi sem utal. A háború után a Szlovákia északi, szlovák megyéiből délre költöztetett s a kitelepített magyarok vagyonába ültetett szlovák „partizánok” s egyéb kétes elemek nem konkrét magyarok közé, csak „idegen” környezetbe kerülnek: *A segéd*ben, ha jól emlékszem, egyetlenegyszer sem íródik le a „magyar” kifejezés.

A fordulat, az áttörés 2000-ben, illetve 2002-ben következett be, amikor két olyan furcsa, a szlovák irodalom állóvizét jelentősen felkavaró regény is megjelent, amelyben a magyar nyelv bizonyos értelemben egyenesen formaképző elemként van jelen. Az első Samko Tále *Kniha o cintoríne* (*Könyv a temetőről*) című regénye, a második Koloman Kocúr *Apáka a mamáka* (*Apáka és mamáka*) című prózája.

Mindkettő álnéven látott napvilágot (az elsőnek a komáromi illetőségű Daniela Kapitáňová, a másikonak a kassai, de egy Érsekújvár melletti szlovák faluban felnőtt Luboš Dojčan a szerzője). S az álnévproblémát azért fontos esetükben mindjárt az elején megemlítenünk, mert ez – akárcsak a művek megjelenési éve – azt is jelzi, hogy a második világháborút követő kaotikus és tragikus nyelvi-nemzetiségi viszonyok, főleg a magyar nyelvi homogenitást megváltoztató-felhígító szlovák betelepítések után mintegy fél évszázadnak kellett eltelnie, míg az a részben kétnyelvű nemzedék felnőtt, amely – már a szlovák nyelv dominanciája mellett – még a magyar nyelvet is kifejezési anyagként tudja használni: a beszélt szöveg mindkét műben a nyelvi keveredés bizonyos fokát mutatja, s így akarva, nem akarva a magyar nyelv és etnikum szlovákiai jelenlétét is kézzelfoghatóan tanúsítja.

Az ehhez a nyelvi metamorfózishoz szükséges idő tartamát és természetét jól jelzi az *Apáka a mamáka* szerzőjével, Luboš Dojčannal készített interjú egyik kitétele: „Kétnyelvű környezetben nő-

tem föl, a szüleim a szlovák nyelvre tanítottak, s ha nyáron elmentem a nagyszüleimhez, ők magyarul beszéltek hozzám.” Azaz ha egy emberöltőre kb. harminc évet számítunk, kijön az a nyolcvan-kilencven év, amely az 1918-as történelmi fordulat óta a tárgyalt könyvek megjelenéséig eltelt. S pontosan érzékelteti az idézet a folyamat jellegét, természetét is: a nagyszülők még nem tudnak szlovákul, a szülők (akik feltehetően magyar vagy részben magyar szülők gyermekei, tehát magyarok vagy részben magyarok) viszont már „csak a szlovák nyelvre tanítják” utódaikat (értsd: csak szlovákul beszélnek a gyerekeikhez, nem asszimilációs kényszerből tehát, hanem önként szlovakizálják magukat és gyermekeiket).

S most nézzük meg közelebbről magát a két könyvet.

A *Könyv a temetőről* (2016-tól magyarul is olvasható) egy mentálisan sérült férfi (Samko Tále) története, aki szlovák–magyar, kevert nyelvű közegben él, szüleit 1945 után telepítették az addig magyar lakosságú városba. Ő maga képtelen az önálló gondolkodásra, pusztán szlovák családjának és tágabb környezetének a véleményét visszhangozza, s így személye lehetőséget nyújt a szerzőnek a szlovák népesség bizonyos körében élő politikailag „inkorrekt” vélemények megszólaltatására is. Samko Tále egyetlen vágya a környezete elvárásainak való megfelelés, s a szocializmus éveiben ez szinte egyenes út volt a besúgó státusához. Samko, abban a hiszemben, hogy ő tulajdonképpen író, mindent feljegyez, amit környezetében tapasztal, hall, s híreit viszi a város teljhatalmú kommunista urához, Pavol Gúnárhoz.* Itt a magyar nyelv főleg a jellegzetes személy-, család- és gúnynevek formájában (Ženge Tihamér, Szervusz Dávid, Bezzeg František, Szolga Pišta, Angelika Édešová) s a magyar nyelvet (és a magyarokat) gúnyoló megjegyzésekben („a legnevetségesebb nyelv a világon a magyar”) van jelen.

Közvetlenebb és meghatározóbb, de egyben ellentmondásosabb is a magyar nyelv jelenléte Koloman Kocúr (Luboš Dojčan) könyvében. Itt két idős ember (férj és feleség) mindennapjait próbálja a szerző megjeleníteni egyszerű, realista eszközökkel, a szereplők szlovák–magyar nyelvű dialógusai, meghitt zsörtölődései tükrében. Néhány példamondat a sok helyett: „Na šuchot a hrmot zobudí sa apáka. »No, de ty hát tak parádíš ?« povie. »Templomba idem, spovedať«, odpovedá mamáka a dodáva: »Hoď aj ty. Tolko spať do videl?«” A mondatok szerkezete szlovák, s szlovák a szókincs zöme is, de a szlovák szavak kiejtése magyaros (*chod* helyett *hod*, *kto* helyett *do* stb.), továbbá van a mondatokban néhány értelmes magyar szó és tipikus magyar szófordulat is (no, de, hát). Az idézet szabatos jelentése egyébként: „A sustorgásra és zörgésre fölébred apáka. »Ugyan miért csinósítgatod annyit magadat?«, kérdi. »Megyek a templomba, gyónni«, felel mamáka, s még hozzát teszi: »Gyere te is. Ki látott még ennyit aludni?«” Ennyiből is látni, hogy miközben a környezet és a szóhasználat egyértelműen jelzi a házastársak magyarságát, érezni, hogy valami nincs rendben: a kevert nyelv erősen komikumot közvetít (a szlovák olvasóközönség egy része egy évizede ezen a beszédformán derül, nevet, a kevésbé intelligens rész pedig természetesen gúnyosan röhög), holott maga a beszédhelyzet egyáltalán nem nevetséges, sőt nagyon is mindennapi, meghitt, családi. A kétféle jelentés tehát mintegy hatálytalanítja egymást, a formaérzékenyebb olvasó érzi, tudja, hogy az olcsó nyelvi komikumot (főleg ha jellem- és egyéb fajsúlyosabb komikum nem társul hozzá) elég lett volna csak néhány helyen jelezni, mert 124 oldalon keresztül csak ezzel találkozni, ezt olvasni, az maga a tömény unalom és vesződés. Baj van továbbá e nyelv által közvetített helyzet szociográfiai igazságával is: ilyen jellegű kevert nyelvet a szlovákiai magyarok ugyanis csak a szlovák beszélgetőpartnerekkel értekezve használnak, egymás között természetesen magyarul (a magyar mondat- és szótan szabályai szerint) beszélnek, a „szlovákiaiságukat” csak néhány esetleges szlovák kölcsönző jelzi. Ilyen „szlovákiai magyar nyelv” megkreálása és használata azonban feltehetően meghaladta a szerző írói készségeit-képességeit, s talán nem is akart ő mást, csak feleltelenül mulatni és mulattatni.

S még valamit arról, hogy érdekes módon mindkét szerzőnk álnéven jelentette meg könyvét.

* Samko Tále figuráját a könyv megjelenése után főleg világirodalmi mintákra (legtöbbször Günter Grass *A bádogdobjának Matzerathjára*) vezették vissza, engem leginkább Závada Pál Misójára, a szintén kicsit terhelt, furcsán fogalmazó besúgóra emlékeztetett. S ha megfontoljuk, hogy a *Jadviga párnája* 1997-ben jelent meg, azaz a magyar irodalomban pontosan akkor volt szenzáció, mikor a *Könyv a temetőről* íródhatott, akkor a magyar regény közvetlen hatása a magyarul is beszélő és olvasó Daniela Kapitánovára nem kizárható.

Ez s az a tény, hogy a magyarok megjelenítése, beszéltetése tulajdonképpen mind a két könyvben groteszk, bizonyos fokig lekezelő, negatív, közvetve azt is jelentheti, hogy a szlovák nyelvi kommunikációban a magyarok szlovákiai létéről beszélni még 2000 táján is csak név nélkül s negatív beállításban volt ajánlatos és lehetséges.

S szomorú dolog, hogy azt kell mondanunk: a témának a szlovák irodalomban, a tankönyvekben és a napi kommunikációban való addigi abszenciáját tekintve még ez a negatív kép is bizonyos haladást jelentett.

3.

A szlovák politika, a mindenkori szlovák államhatalom és az általa sugallt és éltetett irodalmi és nem irodalmi kommunikáció máig nem tudja megemészteni és feldolgozni, hogy 1945 és '48 között a kiügyeskedett kedvező nemzetközi döntések, szerződések ellenére sem sikerült Szlovákiát „tisz-tán” nemzetállammá alakítani. Ennek a zavarnak, tanácstalanságnak a következménye és kifejezése a kérdés konkrét vonatkozásairól való fél évszázados „irodalmi” és történelemtudománybeli-tankönyvbéli hallgatás.

Samko Tále, a Komáromba 1945 után betelepített szlovák szülők gyermeke ezt az állapotot megmosolyogtató együgyűséggel, de (a szerző részéről) nagy erejű, bűjtatott iróniával így reagálja le: „nekem nem mondta meg senki, hogy miért van itt annyi magyar”. Azaz a szükséges hiteles információk híján a szlovák lakosság zöme Dél-Szlovákiában még ott is (s szinte máig) a magyar őslakosokat tartja idegeneknek, betelepülőknek, ahol pedig nyilvánvaló (hisz még élnek a szemtanúk), hogy a szlovákok voltak a „későbbben érkezők”.

Viszont minden mindennel összefügg.

Ha a kompetensek Samko Tálénak elmondták volna, „mért van Komáromban annyi magyar”, akkor a háború utáni magyar kitelepítésekről is beszélniük kellett volna, el kellett volna mondaniuk, hová lett a második világháború előtti hatszázötvenezer magyarból mintegy kétszáz ezer.

Tamás Gáspár Miklós elmélkedik valahol arról, hogy az 1945 után Csehszlovákiában és Lengyelországban megvalósuló etnikai tisztogatás és ennek a „bűnnek” a máig hiányzó tudata, töredelme a térség egyik legszörnyesebb erkölcsi botránya. Míg Európa, Közép-Európa s benne Szlovákia nyilvánossága nem néz szembe ezzel az „erkölcsi botrányal”, hiába várjuk az irodalomban (és a történelemtudományban, a tankönyvekben) is a fordulatot, a teljes szlovákiai magyarsággép (és a háború utáni magyar sorsdrámák) megjelenését. És *vice versa* persze: ez nem bűvös, hanem egyenesen elátkozott kör: nem lehet tudni, hol, mivel kellene kezdeni. Egy szlovák *Hideg napokkal* vajon, amely aztán esetleg a nyilvános bűntudat folyamatát beindítaná, vagy éppen fordítva: a múlt nyilvános bevallásával, amelyet az irodalmi elszámolások is követnének.

De úgy látszik, a szónak magának is van bizonyos önmozgása. Ha egyszer a „nyelvek megoldódnak” (ha az entrópia hőmennyisége „elszabadul”, érzékeltetném a dolgot kicsit pontatlan metaforával), akkor az energia igyekszik a teljes teret kitölteni, a pókhálós sarkokba is berobban. A hatalom ma még Szlovákiában is azt hirdeti, hogy az ún. beneši dekrétumok sérthetetlenek, de az irodalom szinte akaratlanul is kifecsegi ennek az ördögbiplibának a mondandóját és mai hatását, s ezek után már egyre kevésbé védhető bárminek is a „sérthetlensége”.

Az elemzett két regényt és Jozef Tancer könyvét én ezen irodalmi és történelmi entrópia előszelének érzem. A jelzett két szépirodalmi formáció azonban még jóval kisebb részt tölt ki a teljes térből, mint Tancer *oral history*-gyűjteménye és kommentárjai, de ezek után legalább már remélhetjük, hogy idővel megszületnek a teljes teret kitöltő regényformációk is.

S addig is, míg erre várunk, olvassuk el a *Rozviazané jazykyt*.

Apropó: Daniela Kapitáňová *Könyv a temetőről*-jét már magyarra is lefordították (mi több, színpadra is áttették), nem ártana magyarra fordítani Jozef Tancer *Rozviazané jazykyját* sem.

Hogy a mindent megvilágító nagyregények megjelenése előtt is szétnézhessünk kicsit a pókhálós zugokban!